

LÕUNAEESTI TERRITOORIUMI JAOTUSED RAHVAKALENDRI TAVANDI NÄITEL

MALL HIIEMÄE

Folkloorikogudes leiduvate arhiivitekstide kartograferimist on eesti rahvaluuleteaduses viljeldud juba ligikaudu kolmveerandsada aastat, kusjuures üks olulisi eesmärke on olnud rahvusvaheliste kultuurikontaktide väljaselgitamine. Ühe ja sama rahva geograafilise asuala folkloorinähtuste levikupildi erisusi põhjustavate tegurite analüüs on jäänud mitmel põhjusel tagaplaanile. Seoses lühivormide leviku problemaatikaga märgib Arvo Krikmann: “Seletuskatseid on üldse tehtud vähe, neist vähestest on paljud olnud edutud ja seletused jäänud enamasti hüpoteesideks, mida pole võimalik tõestada ega kummutada.” (Krikmann 1997: 236–237) Võrreldes nt materiaalse kultuuri või keelenähtuste geograafilise leviku selgitamisega on folkloori puhul tegemist suurema hulga mõjuritega, ühtlasi on vähegi vettpidavate otsustuste tegemiseks vaja märksa enam taustinformatsiooni, nendib Krikmann ja toob folkloori puhul esile mõjustatuse looduskeskkonnast, sotsiaalsetest oludest (nt sõjad, taudid, ränded) ning keelised faktorid (samas, lk 236).

Pole raske märgata, et folkloori lühivormide levikupildi kujunemises ongi keelenähtustel väga oluline roll. Kui kõrvale jätta kalendrivanasõnad, pole rahvakalendri ainekute levikupilt kaugeltki nii mosaiikne, stereotüüpseid vormeleid kasutatakse märksa vähem. Olulised on usundist lähtuvad sisulised erinevused, olgu tegemist ristiusueelsesse aega ulatuvate kultuurikihistustega, sünkretismi-ilmingutega või ristikiriku kaanoneid järgiva tavandiga.

Suures plaanis on Eestimaa etnograafilised, keele- ja folkloorirajoonid määratletavad ilmakaarte-orientatsiooni järgi (nt Ida-, Lääne-, Kirde-, Kagu-Eesti), ent tegelikult on eri kultuurinähtuste esinemise levi üsnagi erinev. Võib-olla saab uurimistel kasuks olla hästikattuvate levikupiltide väljaselgitamine ning tähelepanu pööramine nähtustevaheliste piiride sagedase kattumise fenomenile. Rahvakalendri tavandi geograafilise paiknemise vaatlusel on alljärgnevas vähem tähelepanu pööratud difuusse ja häguse levikupildiga ainekule ning enam keskendutud piiritletavatele tervikaladele. Artiklis esitatud levikukaardid on pärit teosest “Der estnische Volkskalender” (Vk), viidatud on ka köideteseeria “Eesti rahvakalender” (ERk) lehekülgedele. Näiteks on Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest.

Lõunaestilise rahvakalendri esindavusele on Ülo Tedre tähelepanu juhtinud seoses nimetatud köideteseeria retsenseerimisega. Miks seeria koostaja eelistus kuulub lõunaestilisele kalendripärimusele, küsib retsensent ja toob mitmeid oletusi: koostaja subjektiivne meeldumus, keskmisest tihedam ko-

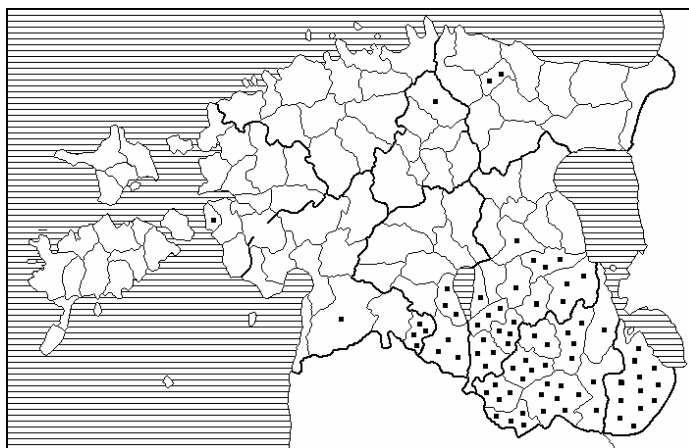
gumistöö Lõuna-Eestis, Setu alal kauem püsinud arhailised jooned (Tedre 1982; 1988). Tegelikult seisneb lõunaeestilise ainestiku põhjaeestilisest suurema esindavuse *resp* esindatuse põhjus selles, et lõunaeestiline ainestik on tõepoolest rikkalikum ja mitmekülgsem kui põhjaeestiline.

Kalendritavandi kujunemisprotsessis on eriti oluline olnud roomakatoliku usu kauasem püsimine Eestimaa lõunaosas: 1561. aastal läks Põhja-Eesti protestantliku Rootsi alluvusse, katoliikliku Poola valitsemisaeg maa lõunaosas kestis aga veel 70 aastat. Kindlasti mõjustas kalendriliste erijoonte kujunemist Eesti administratiivne jaotumine Eestimaa ja Liivimaa kubermanguks ning Liivimaa jäämine Põhja-Eesti suhtes perifeerseks alaks. Setu ala liideti ametlikult Eestimaaga alles 1920. aastal. Nimetada tuleb teiste rahvaste naabruse ja nii Ida kui Lääne kultuurihoovuste mõju.

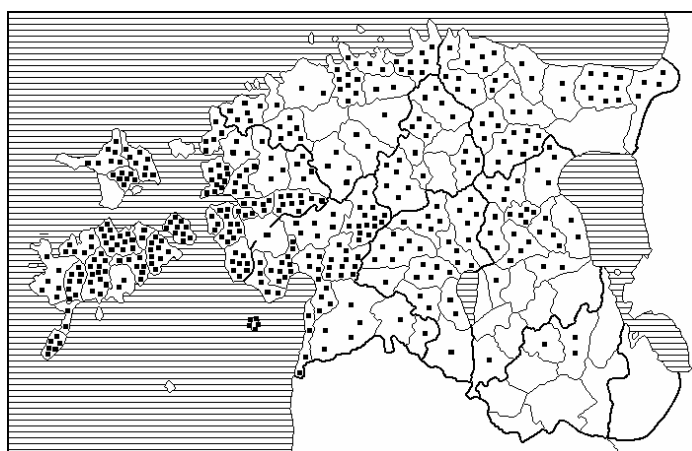
Uurija käsutuses olevate 19.–20. sajandi kalendritavandi kirjapanekute vaatlusel selgub, et üks sageli kattuvaid põhjapoolse ja lõunapoolse ainestiku eraldusjooni kulgeb mitte horisontaalselt, vaid diagonaalselt liinil edel–kirre. Kartograafilise töömeetodi kasutajaile pole see uudiseks. Jutt on nn Pärnu–Narva liinist. Selle liinini ulatuvad oma leviku poolest õpetused vaadata mihklipäeval, kas karjast koju tulevatel loomad on kõrsi suus – selle järgi ennustatakse, kas talvel tuleb söödast puudu (ERk V: 158). Samasugune levikupilt kujuneb soovitude põhjal, mihklipäevase tuule suunda jälgida, sest samast kandist jäävat tuul puhuma kogu talveks (ERk V: 190). Niisiis ei järgi see küllaltki hajuv kultuurinähtuste piirijoon maakondade piiri, vaid rahvakalendri järgi otsustades jääb Pärnumaa põhjaosa enam Lääne-Eesti mõju sfääri. Kirde-Eestis aga on Peipsimaa äärealade kultuurisuhted olnud sedavõrd intensiivsed, et siin saab Pärnu–Narva diagonaal enam-vähem sirgjoonena püsida.

Komme varahommikul väljast oksaraagu ja laaste tuppa tuua, et toojal oleks hea linnupesade leidmise õnn, seostub kõnesolevast liinist lõuna pool suure neljapäeva ja/või suure reedega. Põhjapoolses traditsioonis kuulub see komme paastumaarjapäeva juurde, Pärnu–Narva liinist lõuna suunas paikneb aga omapärane n-õ segavööde, kus on kõrvu nii põhja- kui lõunaeestilised tähtpäevaorientiirid (ERk II: 60–61). Ette tuleb levikuid, mis ei ulatu Pärnu–Narva jooneni, vaid piir kulgeb sellest lõuna poolt, kusjuures diagonaali kalle jääb üldjoontes samaks (vt kaart 1).

Järgmise näite puhul on tegemist Põhjala kultuurihoovuse kagupiiriga. Muinas-Skandinaaviaga ühisest ristiusueelsest jõulutavandist pärit komme õlgede lakkeviskamisega tuleva aasta saake ennustada on Eestimaa kagunukas võõras (vt kaart 2).

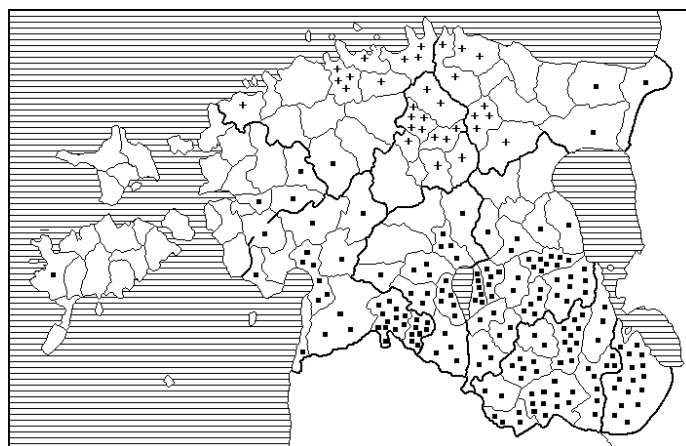
Kaart 1. Jaanilaupäeval torgatakse õnnelilled tuleviku ennustamiseks vartpidi seinaprakku. (Vk: 142)

Kaart 2. Mis liiki viljakõrsi parte külge rippuma jääb, seda liiki vili kasvab hästi. (Vk: 258)

Peamine piirkond, kuhu lõunaeestilised nähtused ulatuvad, hõlmab Põhja-Viljandimaa ja Põhja-Tartumaa, kus domineerib siiski põhjaeestiline aines. Hoopis haruldane on levikufrondi ulatumine vastu kagu-loode liinil kulgevat diagonaali. Kui ühendusjoon tõmmata Räpina ja Risti khk vahele, jääb sellest lõuna poole ala, kus lauritsapäeval on kehtinud tuletægemise keeld (Vk: 173). See on levikupilt, mis kajastab Lääne-Euroopa kultuurihoovuse jõud-

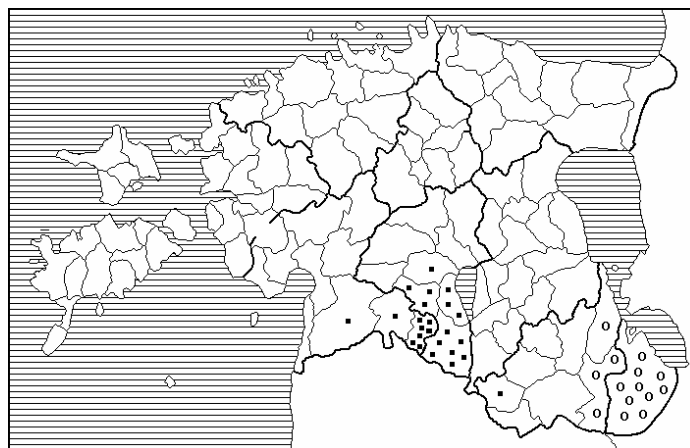
mist Eestisse nii lääne kui lõuna poolt. Läti traditsioonis on kujutus lauritsapäevast kui tulepäevast (läti k *uguns diena*) seotud mitmekülgse tavandiga (vt Šmits II: 994–997). Haruldaseks tuleb pidada ka seda, et niisugune Lõuna-Eestit hõlmav levik ulatub läänesaartele. Mõistatuste levikul näib selline pilt tavalisem olevat, nagu ka levik ühtlase frondina piki Läti piiri (vt Krikmann 2000: 309). Kalendritavandi puhul on lõunaeeetilise ainese ulatuvus Lõuna-Pärnumaale pärssitud, tegemist on pigem puhveralaga, nagu seda on Põhja-Viljandimaa ja -Tartumaa. Ilmekaks erandiks on kiikumiskombe levikupilt. Lihavõttepühade puhuse kiigelkäimise traditsioon ulatub Lõuna-Eestist Pärnumaale ja isegi Läänemaale (vt kaart 3).

Kaart 3. Teated kiikumisest lihavõttepühadel. Põhja-Eestis algas kiigelkäimine suvistepühadest, lihavõttepühade aegu hüpati lauda. (Vlk: 94)

Mulgimaa dominantiga levikupildi iseloomustamisel tuleb esile tõsta tuumikala selgepiirilisust (vt kaart 4).

Võrreldes mõistatuste levikuga on kalendrinähtuste ulatumine mulgi alalt Pärnumaale tagasihoidlik (vt Krikmann 2000: 312–319). Mulgimaa seotus idapoolse alaga, s.o Lõuna-Tartumaaga on ilmsem, kuigi tundub arhailisema traditsiooni puhul vaoshoitum kui hilisema, 20. sajandil veel aktuaalsena püsinud traditsiooni puhul. Hästi kompaktsed on ohverdamisriituse levikualad. Teateid kuke ohverdamisest jüripäeval hobusetallis, et hobused oleksid tugevad, on Karksi, Helme, Rõuge, Otepää ja Sangaste kihelkonnast (Vlk: 110); teated kanaliha söömisest lambalaudas kadripäeval on pärit Tarvastu, Halliste, Karksi, Helme ja Sangaste kihelkonnast (ERk VI: 171); ka teated

Kaart 4. Teated omaperejaanitulest Mulgimaal rituaalsete toitudega ja karja ajamisega ümber jaanitule ning jaanitule tungla pistmisest kapsapeenraste Setumaal, et kasvaksid suured kapsapead. (Vlk: 142)

seapea söömisest toomapäeval on samuti lähestikku paiknevatest kihelkondadest – Paistust, Tarvastust, Karksi, Helmest ja Sangastest (Vlk: 266). Lätimaal kuulub kukeliha söömine ja hobusele antavate kaarte tilgutamine kukeverega enam kui ühele tähtpäevale. Nii on toimitud jüripäeval, mihklipäeval ja mardipäeval (Šmits II: 749–750; Šmits III: 1258–1259; 1188–1189). Leidub üksikasjalik mardipäeva ohvriloimingu kirjeldus 1832. aastast. – Kukki viidi talli, temaga käidi vastu päeva ringi ümber iga hobuse, seejärel tapeti ja linnu verrega määrati akna- ja uksepiitu. Uksele tõmmati rist. Vara enne hommikuvalget tuli peremees poistega talli kukeliha sööma, kõrvale võeti karaskit ja joodi õlut. Loomalaudas kordus sama, kuke asemel tapeti kana ning selle sõi perenaine koos tüdrukutega (Šmits III: 1188–1189).

Mis ka ei ole põhjuseks (toimingu salastatus, idenditeeditaju ei lase võõrast omaks võtta), kuid tegemist on usundiga tugevalt seotud talitustega, mis ei ole alati oma tuumikala piiridest kaugemal kodunema.

Mulgimaalt (peamiselt Halliste ja Karksi, vähem Paistu kihelkonnast, üksikteateid on veel Saarest, Sangastest, Urvastest jm) on fikseeritud omapäraselt vastla kottiajamise kommet.

“Vastlapäe, sis aetse vaslat kotti. Miis länü üles, tõine oiab all kotti kinni, et see viskab ülevest mõne looma sinna kotti. Ei ole muud kedägi tullu, ku ollu must kass säääl üleven. Must kass om irmus kah, silmä elgive pään. Mehe pellänu, et tont om. Miä ütli kah tõise tüdrukul, et ma lää vastalt kotti aama. Tõine tüdruk ois sis kotti all, mia visasi vett kapage tüdrukul

kaala, sii olli miu vasla kotti aamine.” ERA II 285, 266/7 (38–39) < Halliste khk – S. Lätt < emalt, Liisa Kutti, 62-a (1939–1940).

Eestist on kirjapanekuid veerandsada, komme taas lätlastega ühine (vt Šmits III: 1213–1214). Tegemist on sissevedamismänguga, millel kunagi on olnud maagiline tähendus (analoogilisest toimingust luutsipäeval on teateid Põhja-Tartumaalt). Arvata võib, et vastla kottiajamise komme, olgu tõrjemaagilise või mängulise otstarbega, on mulkidel kultuurilaen lõuna-naabritelt. Kuid samahästi võib tegemist olla kaugemas minevikus vägagi laialt levinud tõrjemaagilise võttega, mis rahvaluulekogumise aegadeks oli mujal juba unustusse jäänud.

Vanapärase traditsiooni kauasem säilimine iseloomustab Mulgimaa hingedeaja-pärimust. Eesti Rahvaluule Arhiivi põhiekspeditsioone Mulgimaale on toimunud viiel korral, kindlasti on kogumistöö ebauhtlus (nt unikaalse hingesandiks käimise või tuhkapoisi teise peresse viimise kombe kohta käivate kombekirjelduste osas) levikukaartidele “müra” lisanud, kuid üldjoontes võib enam kokkukuuluvaks pidada Halliste–Paistu–Tavastu–Karksi kihelkondi. Lähinaabrusest liituvad siia teistest hõlpsamini Viljandi khk ja Võrtsjärve idakaldalt Rannu khk. Veidi lõdvemalt on dominantalaga seotud Helme khk.

Lõuna-Tartumaa kalendritavand on Mulgimaa tavandiga võrreldes heterogeenne ja hajuv ega moodusta piirdunud kontuuriga folkloorirajoone. Lõuna-Tartumaa on pigem puhverala, ühisjooni on nii Põhja-Tartumaa (üldse Ida-Eesti) kui Mulgimaa ja Võrumaaga. Lähinaabruses leidub suhteliselt palju Lõuna-Tartumaa jooni Tartu-Maarja kihelkonnas. Piir Lõuna-Tartumaa ja Võrumaa vahel on pigem mõtteline kui kalendrinähtusi selgelt eraldav.

Erijoonte poolest äratav tähelepanu paastumaarjapäev, Lõuna-Eestis kannab see kapsamaarjapäeva nimetust. Tähtpäeva tavandisse kuulub mitmekülgse kapsakasvu edendamist taotlev kombestik ka Lõuna-Tartumaal. Suurte ülepannikookide küpsetamise komme, et kapsastel laiad lehed kasvaksid, on hästi populaarne mõlemal pool Tartumaa–Võrumaa piiri.

“Kapstmaarjapäiv. Ütelisi pandas ka sedä tähele, kas koogi häste laja saava, sest kui laja koogi saava (neid kuuke valetas luitsaga, sis saap mõni lai ja mõni jääp ahtakeseks), siis saavat eeltuleval aastal hää kapsta.” H II 29, 636 (7) < Võnnu khk, Kastre v – J. Suits (1888).

Etnograaf Aliise Moora nimetab pannkooke suhteliselt hiliste rahvatoitude hulgas (polnudki panne ega jahvatatud ka nisupüüli). Ajalistele muutustele viitab järgmine tekst:

“Ku suure koogu küdsät, kasuse ää suure kapstalehe. Nisujahust koogi, viimätsel aol püüglit. Tsaarivalitsuse aig pääkunts.” RKM II 226, 21 (15) < Sangaste khk, Mäeküla – S. Lätt < Karl Moorits, 72 a (1867). Pannkookide eelkäijaks olid mitmesuguse küpsetusviisiga paistekakud, sh karask (Moora

1991: 123–124). Et kakukujulised küpsetised kapsapea-taolistena kapsakasvu edendamise funktsiooni täita said, selle kohta on sadade kirjapanekute seas vaid üksikuid sõnaselgeid teateid: “Tehti pannkooke. Kui paksust tainast, sis olliva kapstapää, ja kui õhukese, sis olliva kapstalehe.” (Otepää, 1982). Kombekirjeldustes võivad eri käitumisjuhised sageli ridamisi loetletud olla.

“Küpsetatakse “lako vatsko” tähende, et suvel laiad kapstalehed saaks. Naesed, kes neid küpsetanud, pannud ise valged tanud päha ja laulnud: “Suuri päid ja lako lehti”, et suured ja valged kapstapead saaks. Keritud ka lõnga, et kapstapead kõvad saaks kui lõngakerad. Juuakse ka tublisti “puna”. H II 32, 613/4 (54) < Rápina khk – J. Poolakess (1889).

Kõnesolev uskumuste- ja kombestikukompleks ei hõlma siiski ühtlaselt kogu Lõuna-Eestit. Õigeusklikele lihavõttepaastu pidavatele setudele pole selline tegutsemine nähtavasti sobinud. Mis asjaolud on takistanud pliini tüüpi ülepannikookide küpsetamise kombe levikut Mulgimaale, seda on raske öelda. Mujal näib olevat see “uuendus” ilma eriliste probleemideta vastu võttu leidnud: “Kellel es ole koogijahu, tuu tegi karaskit” (Rõuge, 1977). Võib-olla takistas tugeva idenditeeditajuga Mulgimaal kombe omaksvõtmist sinne kohalik mis tahes jahuküpsetisi keelav uskumus. Kinnituseks on tuua vaid üksainus sellesisuline üle saja aasta tagune kirjapanek: “Kui maarjapäeval levapätsi tehakse, siis songivad sead rüga.” (Tarvastu, 1894) Lõuna-Tartumaa läänepiirilt vastu Mulgimaad leidub arhiiviteateid, millest selgub, et leiva küpsetamine olnud soovitav.

“Paastumaarjapääväl (niinimetet kapstamaarapääväl) küdsetes nisuvatska (leiba) ja lüvväs enne ahjupandmist lapju pääl õige lakja, sellep[ärast] et sis kasvavad kapstalehe hästi laja.” H II 31, 778 (6) < Sangaste khk, Laatre v – K. Gross (1888–1889).

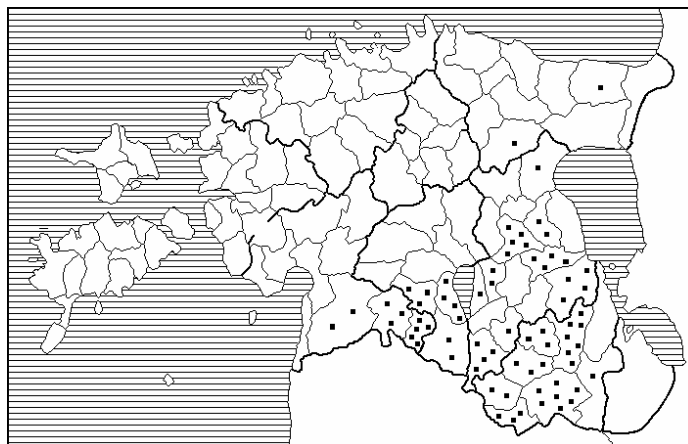
“Kui maarjapäivil leiba küpsetetas, siis kasvava suure kapustalehe.” H III 10, 57 (11) < Puhja khk, Suure-Konguta v – P. Kalk (1888–1890).

Kombekirjeldus Võrumaa läänenukast juhib tähelepanu arvatavalt vanemale uskumusteringile: et toitu jätkuks ka edaspidi, ei tohi paastumaarjapäeval ahju tühjaks jätta.

“Ja maarjapäivil ei ole keäke ahupaand (ahju põrand) pallas jättänu, kui leibä ehk karaskit tettä ei ole olnu, sis lõigatud leevapätsi otsast kikk ehk murukene ja pantud ahupaane pääle.” EKS 22, 9 < karula khk, Kaagjärve v – J. Sööt (1907).

Analoogse sisuga kirjapanek on Lutsist: “Kapstamaar´a pandas paazõ pääle (ahju) vatsk (leivast) hot´s peopezä vai kiirme (vokipooli ratake) suuruki. Kui pole vatska panna, siis kas või kartulaidki.” ERA II 70, 581/2 (14) < Ludsa kreis, Põlda v, Suure-Tsäpsi k – P. Voolaine < Tekla Jarošenko, 57 a (1934).

Peakammimise keeld maarjapäeval, et ussid suvel kapsaid ei kahjustaks, on tuntud kogu Lõuna-Eestis, kaasa arvatud Mulgimaa ja Setumaa (ERk II: 52). Nõue kerida suuri lõngakerasid, et kasvaksid suured kapsapead, on seevastu Setumaal võõras (vt kaart 5).

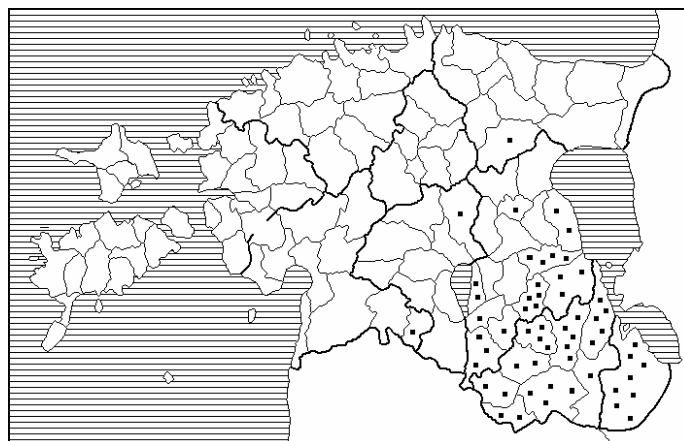
Kaart 5. Paastumaarjapäeval tuleb suuri lõngakerasid kerida, et kasvaksid suured kapsapead. (Vlk: 81)

Eespool oli juttu tähtpäevadest, mille kohta on teateid ohverdamistoimingutest Mulgimaal. Ohvritoimingu kirjeldus põrsa tapmisest ja liha viimisest *vanatondile* kiviahvare alla pärineb Tarvastu korrespondendilt. Mihklipäeva toiduks oina või lamba tapmisest on teateid kogu maalt. Ometi pole lõuna-eestilise levikuga komme – mihklipäeval karjas oinast või kitse kolm korda ümber kivi ajada – sobinud Mulgimaa kalendri tavandisse (vt kaart 6).

Seda enam tuleb arvata, et kuigi kirjelduste järgi otsustades näib tegemist olevat pelgalt meelelahutusliku ja ajaviitelise toiminguga, on komme sellisena välja kasvanud viimase karjapäeva ohverdamisriitusest. Tundub küll, et mulgi alal pole kõnesolev komme isegi mängulisena vastuvõetav olnud. Ühe mõjurina tuleb arvesse talude varane päriksostmine ja karjakoplite rajamine, mille tõttu karjaskäimiseks polnudki enam vajadust.

Võrumaal on Lätis ja Eestis ühise kalendritavandi puhveralaks Karula, Hargla ja Rõuge khk. Nt on keeld jakobipäeval heina teha (vrd Šmits III: 1422–1423) tuntud Karula, Hargla ja Rõuge khk. Hea linakasvu taotlusest liulaskmisega jõuluajal on teateid Karulast ja Harglast, üksikuid kirjanekuid on veel Sangaste, Urvaste, Rõuge ja Röpina kihelkonnast (Vlk: 294). Ka see komme on lätlastega ühine (vrd Šmits IV: 2086). Varasemates teadetes Võrumaalt pole vastlapäeva liulaskmise päevaks loetudki, hiljem

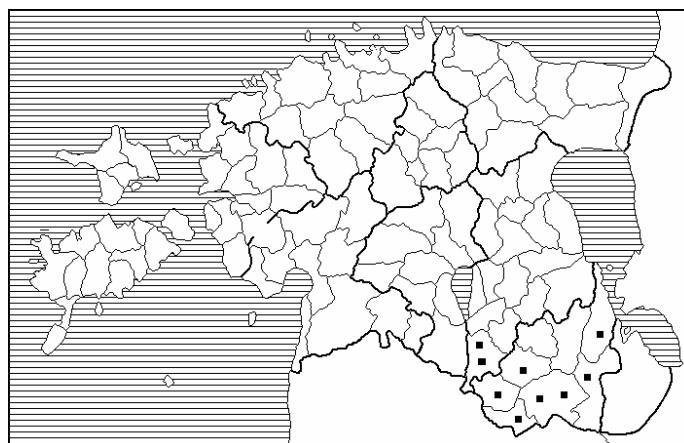
Kaart 6. Mihklipäeval ajavad karjused oinast kolm korda ümber kivi, et lumi rutem maha tuleks. (Vlk: 189)

pääses uus tärmin siiski domineerima.

Ehedamana kui mujal Eestis on Võrumaal säilinud teave kuukalendri kõvadest ja pehmetest aegadest.

“Noorõ kuuga ei tohe (kuu 1 nätäl ja 3 üüd-päivä vana, sys um ega kõrd pehmeq aig) üttegi tarvitus- ega riidapuud, niisama kah palkõ rakuq – saavaq pehmeq, mädäneseq ruttu ja mynikõrd lätväq riidan puuq kasuma.” H II 51, 457 (6) < Rõuge khk – P. Ruga (1894).

Aja-arvestamisega on seotud ka arvatav muinaskalendri relikti – külvinädalate loendamine enam kui 10-nädalase perioodina (vt kaart 7).

Kaart 7. Teated 13-nädalasest külvinädalate perioodist. (Vlk: 22)

Alates 19. sajandi keskmest pole Tartu- ja Võrumaa trükikalendrites seda regionaalset erijoont esile toodud, rahvasuus püsis mälestus vanast arvestusviisist siiski veel sadakond aastat hiljemgi. Enam kui 10-nädalasest nädalate perioodist on andmeid teistelki põhjapoolse kultuuriareaali rahvastelt, kuid Lõuna-Võrumaal võib oletada läti traditsiooni “tuge” (vrd Šmits III: 1610). Lutsi keelesaare eestlastelt on teade 14 külvinädalast kirja pandud isegi veel 20. sajandi teisest poolest.

“Jüripäiv on nelätõiskümnes nätäl. Jakapääväst arbatas jüripääväni nelli-tõiskümmend nädälit.” RKM II 179, 348 (91) < Lätimaa, Ludza maakond, Pilda kn – P. Voolaine – Jeesp Jakimenko, snd 1882. a (1964).

Kõige märgatavamalt omanäoline on setu kalender, seda ennekõike erinevuste tõttu kirikukalendrite tähtpäevavalikus. Vene-õigeusu vähemtuntud pühade tavandi levik piirdub Setumaaga, ulatudes üksikteadetega Räpina ja Vastseliina kihelkonna alale (vt kaart 4). Setumaad võib iseloomustada kui idaslaavi kultuuri väravat ja soomeugri kultuuri kunagist kontaktala. Näiteks tönisepäeva kombestik võib hoomata kaugeid analooge mordva tavandiga (Hiemäe 2001). Selgesti märgatav on nt Püha Jüri kultuse ja jüripäeva tavandi tulv Eestimaa kaguvärvast, see ulatub kaugele ja seguneb kultuurihoovusega Läänest. Need kirikukalendri tähtpäevad, mida naaberterritooriumi kirik ei aktsepteeri, võivad endaga liita samasisulist folkloori, ilma et toimuks ühtlustumist daatumite osas. Kujutus madude maaseminekest sügisel seostub vene-õigeusu alal vissenjapäevaga (14. september), mujal Eestis ussimaarjapäevaga (8. september). Setu rahvapärinus on taaski püsinud vanapärasemana, tähtpäeva juurde kuulub hoiatusmuistend.

“Viisinjapäävä (ristileidmise päev) ei mindä mõtsa, midäge otsma, tuuperäst, õt siss tulõva hussi takah. Innevanast oll ütš naańe lännõ mõtsa, marjo korjama ja oll saanu üte hussipargi mano, a hussi naksevaq naist takah virotama, tsut kättesaamisel oll visano särgi säläst maha, siss pässe esi ar, tõõsõl pääväl läts kaema, mis särgil hädä om, a särk oll kyik hussõl läbi kääit ja mulka täüs jüret.” ERA II 151, 651 (30) < Setumaa, Mäe v., Suure-Rõsna k – T. Ilvik – Darja Ilvik, snd 1879. a (1937).

Setu alalt on fikseeritud palju vanapäraseid kombeid. Kiikumise selline vorm, kus, näod vastastikku, lauaotstel seistes kordamööda üles hüpati, oli minevikus laiemalt levinud kui seda näitavad 19.–20. sajandi rahvaluulekogude andmed. Põhja-Eestist on teada piirkond, kus lihavõttepühadel harrastati lauahüppamist (vt kaart 3). Setumaalt ja ka Vastseliina khk on teada, et kiiguti urbepäeval (lihavõtte-eelsel pühapäeval), seejuures mitte seistes, vaid keskelt kõrgemale toetatud roika või laua otstel istudes. *Tsõõtamise* (ka: *tsõõkatamine*, *urpõtemine*) juurde kuulus vastav laul. Varianditi kordub selles laulus sõna *kelt* (st kuivatatud kala – nii paastuaja kui ka paastumaarja-

päeva tähtis toit). Ühest Veera Pino kirjapanekust selgub, et paarilisest tsõõkataja jäeti lati teise otsa üles nagu kelt.

“Urpõpäiv om nātāl aigo inne lihavõõdõt tuul pühapääväl. Sis latsõq olli-mõq, sis kygõ veiga oodimõq, sis urpõtemmeq. Roodas aija pääl, tõõnõ kaald alla, ütš ütēh, tõõnõ tõõsõh otsah. Pađa pansimõ perse ala, muidõ jäi perse veiga halusast. Sääntse korgõq aijaq ollivaq – tõõna-aid, sis sääļ aija otsah. Sis kiä oll määne kergepäkene, tuud kaaldi tõõnõ üles, ne lasõke-es inäp alla. Sis eiš alomatsõ otsa pääl lauļge, õt “kuiva, kuiva kelto”. A tuu sääļ üleväh kungos pääle. Tuu oll kuivamine.” RKM II 51. 20 < Setumaa, Mäe v – V. Pino – Irina Pino, snd 1894. a (1949).

Setumaalt võib leida jälgi selle meeelahutuslikuks kujunenud kombe kunagisest maagilisest otstarbest – miks muidu peres lapsi lausa sunniti kii-kuma.

“Mälehtë, kuq esä ai vitsaga tarõst vällä tsõõkatama... sis pidi kyik päiv väläh tsõõkatama. Õdakult, kuq tarrõ tulli, olli nii väsünüq, õt jõvva-s midägi tetäq. Õs tahaq midägi, jõvva-s midägi tetäq. Õs tahaq midägi, jõvva-s õigõhe süvväkiq.” ERA II 296, 566/7 (3) < Setumaa, Meremäe v, Tepija k – N. Koplimägi < Taarka Leppoja, 50 a (1941).

Suuremate kultuuripiirkondade ühisjooned ja tavandi genees tuleb mõni-gikord ilmsiks mitmete levikurajoonide omavahelise võrdluse kaudu. Nt keeld ristipäeval (taevaminemispühal) lille või oksa murda, ristipäevane töö-keeld, neljapäevase töökeelu järgimine neljapäevadel kevadiste põllutööde aegu, tabuline *lapu diena* (lehepäev) lätlastel, on eeldustekohaselt pärit risti-usueelsest ajast ning neid ühendab maapuhkuse nõue. Ühisjooned on 19.–20. sajandi võrdlusmaterjalis täheldatavad nii Lõuna-Eesti kui põhjapoolse Läti, ent ka liivi, lutsi ja vadja-isuri rahvakalendri allikmaterjalis.

Üldhinnangus on rahvakalendri tavandi kõige piiritletumad ja kompaksemad lõunaeesti alad Mulgimaa ning Setumaa; vanapärasuse poolest väärivad nende kõrval esiletõstmist Võrumaa lõunapoolne osa. Kuigi folkloorirajoonide väljaselgitamine ja levikutendentside põhjendamine on käes-olevas artiklis kas allikmaterjali liiga väikese hulga, kogumistöö ebahütluse, uurija erialase ühekülgsuse vms põhjusel mõneti oletuslik, ei kohanda see kartografeerimise kui töömeetodi väärtust. Sedapuhku tuli ehk esile see, et poolelise aastasaja jooksul talletatud suhteliselt hiline allikmaterjal ei ole kuigi veenev tõestama traditsioonikandjate endi migratsioone või ka lihtsalt elukohavahetusi. Folkloori levikualade kujundajaks on enamasti paljud muud asjaolud.

Kirjandus

- ERk = Hiimäe, Mall. *Eesti rahvakalender*. II: 1981; V: 1991; VI: 1994. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum.
- Hiimäe, Mall 2001: *Mordva rahvakalender*. <http://haldjas.folklore.ee/rl/folkte/sugri/mordva/rk>
- Krikmann, Arvo 1997: *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme*. Tartu Ülikool. Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.
- Krikmann, Arvo 2000: *Tere teele, tere meele, tere egalõ talolõ. Valik lõunaeesti mõistatusi*. Tartu.
- Moora, Aliise 1991: *Eesti talurahva vanem toit. II. Joogid, leib ja leivakõrvane*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Šmits, Pēteris: *Latviešu tautas ticējumi*. II: 1940; III: 1940; IV: 1941. Rīga: Latviešu Folkloras Krātuves materiāli.
- Tedre, Ülo 1988: "Eesti rahvakalendri" järjekordsetest köidetest. – *Keel ja Kirjandus* nr 8, 508–510.
- Tedre, Ülo 1982: Kaua tehtud – kaunikene. – *Keel ja Kirjandus* nr 8, 438–439.
- Vk = Mall Hiimäe. *Der estnische Volkskalender*. FF Communications 268. Helsinki 1998: Suomalainen Tiedeakatemia.